

TANULMÁNYOK

NÉMETH ÁDÁM – VERCSE TÍMEA – DR. DÖVÉNYI ZOLTÁN

A fejlettség térbeli egyenlőtlenségei Magyarországon az európai uniós csatlakozás után

Egy külhoni módszer adaptálása

A társadalmi-gazdasági fejlettség térbeli különbségeinek elemzése már évtizedek óta a társadalomtudományok és a politika érdeklődésének kiemelt pozíciójában áll (Blažek–Netrdová 2012). Nem véletlen, hogy az elmúlt években Magyarországon is megszorodtak az ilyen jellegű kutatások (Dobosi 2003, Bíró–Molnár 2004, Tánczos–Egri 2010, Tánczos 2010 stb.). A területi fejlettség mérésére és elemzésére számos lehetőség áll rendelkezésre. Vannak kutatások, amelyek egyetlen, jellemzően sokak által elfogadott és alkalmazott mutatót emelnek ki, például az egy főre eső bruttó hazai termék vagy a jövedelem egy főre jutó értékét (például Ezcurra et al. 2007, Farkas 2010, Pénzes 2011). Más esetekben a fejlettség fogalmának sokdimenziós, összetett jellegét hangsúlyozva, különböző komplex mutatókat állítanak elő, amelyek lehetnek egyszerűbb (Szosznoúszki–Timocsek 2010) vagy összetettebb statisztikai számítások eredményei egyaránt (Bíró–Molnár 2004, Nemes Nagy 2009, Krimi et al. 2010). A komplex mutatók közé sorolható az azonos naturáliára transzformálás (például az „ökológiai lábnyom” számítása), illetve a standardizált, normalizált összevonás (például a Bennett-mutató, vagy az elmúlt évtizedekben Magyarországon népszerűvé vált humán fejlettségi index (HFI), illetve annak korrigált változata is (Farkas 2012)). A nehezebben számítható többváltozós matematikai-statisztikai eljárások sűrítik az információkat és csökkentik a dimenziókat; ezek tekinthetők a komplex mutatók harmadik csoportjának. Ilyen például a faktoranalízis, ami tetszőleges számú alapmutató feldolgozására is alkalmas (Nemes Nagy 2009).

Az eljárások összetettsége és bonyolultsága mellett érdemes a vizsgálatok során felhasznált tényezőket is számba venni. Magyarországon a hivatalos területi politikában a komplex kistérségi elmaradottság mérésénél alkalmazott mutatók körét 1993-tól országgyűlési határozatok rögzítették. 1993 és 2007 között összesen 42 különböző tényező fordult elő; 1993-ban még 11, 2007-ben már 31. Habár a számításba vett tényezők köre idővel újabb és újabb alapmutatókkal bővült, a demográfia, a humán erőforrás, a szociális helyzet, a gazdaság és infrastruktúra különböző dimenzióit folyamatosan vizsgálat alá vonták (például a lakásépítés üteme, gépkocsi-, ivóvíz- vagy telefonellátottság stb.) (Faluvégi–Tipold 2012).

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az összetettség, a bonyolultság és az alapmutatók felhalmozása nem minden esetben jelent komparatív előnyt. Megfigyelhetjük, hogy a gyakorlati élet szempontjából – például politikaidöntés-előkészítésnél, a közösségi források felhasználása során – sokszor éppen a közérthetőség, a letisztultság válik döntő szemponttá.

Nagy (2012) például azt vizsgálta, hogy különböző módszerek és különböző mutatók alkalmazása során vajon mennyire kapunk hasonló vagy különböző eredményeket a területi fejlettségi különbségek megállapításában. Bebizonyosodott, hogy egy 11, 15, 19, 28 és 31 alapmutatót számításba vevő bonyolult számítási metódus, illetve az egytényezős módszer (egy főre jutó jövedelem) között alig van különbség; bármelyik módszert választjuk ki, a hátrányos helyzetű kistérségek számának megállapításakor nem kapunk a „hivatalos-hoz” képest (2007-ben 94 db) szignifikánsan eltérő számot, és az eredmény minden esetben 86-nál többet mutat. Ennek oka valószínűleg az, hogy az egy főre jutó éves jövedelem mértéke – amellet, hogy szorosan korrelál az egy főre jutó GDP-vel (Józan 2008) – minden másnál jobban tükrözi a lakosság életszínvonalát, és ezáltal az általános fejlettségi szintet is.

A fentiek értelmében a legmegfelelőbb index kiválasztásához az optimális megoldás valószínűleg az arany középut lehet. Pontos, megbízható, reprezentatív eredményhez egy egytényezős módszernél minden bizonnyal szofisztikáltabb metódusra van szükség, ugyanakkor az alapmutatók pusztá halmozása sem tekinthető ésszerű célkitűzésnek, különösen akkor, ha ezért a közérthetőséget a tudományos precizitás oltárán kell feláldozni.

Kutatási előzmények

A kutatási téma természetesen nem előzmények nélküli. Csak az elmúlt 4-5 évben tucatnyi hasonló témájú tanulmány látott napvilágot a hazai szakfolyóiratokban; az alábbiakban ezek közül csak néhány fontosabb munkára kívánunk röviden reflektálni. Cikkünk apropóját Faluvégi Albert 2004-es, „Kistérségeink helyzete az EU küszöbén” c. publikációja adta, amelyben a szerző az európai uniós csatlakozás előtti évek fejlődési tendenciáit elemezte kistérségi szinten, kilenc indikátor feldolgozásával. Lukovics–Kovács (2008) a területi versenyképesség mérésének új aspektusait mutatta be főkomponensanalízis használatával. Bebizonyították, hogy Budapest kivételével nem beszélhetünk „erős versenyképességű” területekről, és a „közepes versenyképességű” kistérségek is jórészt a fővárosi agglomerációban és Észak-Dunántúlon koncentrálódnak. A Péntes (2011) által alkalmazott potenciálmodell révén fény derült arra, hogy melyek Északkelet-Magyarország relatív nyertesei, illetve vesztesei a rendszerváltás utáni folyamatokban. A társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, valamint súlyos munkanélküliséggel sújtott települések körét a Faluvégi–Tipold szerzőpáros (2012) egy komplex fejlettségi index segítségével, összesen ötször hat mutató felhasználásával alkotta meg. Az elmaradottság/fejlettség mérőszámát az öt mutatócsoport átlaga szolgáltatta. Farkas (2012) a humán fejlettségi mutató korrigált értékei alapján differenciálta a magyarországi kistérségek közötti különbségeket. Kincses és Tóth (2012) gravitációs potenciálmodell segítségével csoportosította a kistérségeket aszerint, hogy a többi kistérség milyen irányú erőt fejt ki rájuk. Bebizonyították, hogy Budapestnek valóban nincsen hazai ellensúlya, azaz a lokális centrumtérségek (Debreceni, Miskolci, Nyíregyházi, Szegedi, Pécsi kistérségek) gyengék, továbbá a tömegükhöz mérten legjelentősebb erők által érintett kistérségek a főváros tágabb környezetében fekszenek. A Tóth–Nagy (2013) szerzőpáros a hazai nagyvárosok és vonzáskörzeteinek összehasonlító vizsgálatát végezte el különböző metódusokkal, többek közt területi autokorrelációval.

E rövid felsorolásból is látható, hogy a fejlettség különböző aspektusainak mérésére és térbeli elemzésére a közelmúltban számtalan módszert alkalmaztak a hazai szakemberek.

A releváns tanulmányok nagyrészt hasonló konklúziókkal erősítik egymás eredményeit, amit a mellékelt térképekrák közötti jelentős átfedések is bizonyítanak. Mindezek tükrében érdekes kérdés lehet, hogy vajon mennyiben kapunk eltérő vagy hasonló eredményt egy más országban használt, importált módszertan alkalmazásával.

A kutatás célja

Magyarországon rendkívül nagyok a területi fejlettségbeli különbségek: a főváros és annak környékének kiemelkedő jelentősége már évszázadok óta jelen van. A piacgazdaságba való átmenet csak fokozta a korábbi egyenlőtlenségeket; kiéleződtek, majd később stabilizálódtak a regionális egyenlőtlenségek (Nemes Nagy 2003, Bakos–Hidas–Kezán 2011). Mivel az európai uniós tagsághoz nagy reményeket fűzött az ország, jogos kérdésként merülhet fel, hogy vajon a 2004-es csatlakozás óta sikerült-e csökkenteni a területi egyenlőtlenségeket. A tanulmány célja – a fejlettségbeli különbségek térbeli struktúrájának vizsgálata mellett – e kérdés megválaszolása egy másik európai uniós államban, Lettországból kifejlesztett komplex mutató alkalmazásával és továbbgondolásával. A területi korlátok miatt jelen vizsgálat csupán Magyarországot veszi górcső alá, a két ország összehasonlítására egy későbbi elemzés tud kitérni. Hasonló okokból nem lehetséges a változások részletes, kistérségi és megyei szintű bemutatása sem, így munkánkban elsősorban a módszertanra valamint az átfogóbb makroszerkezeti átalakulásokra kívánunk fókuszálni.

Módszertan – *Territory Development Index*

A területfejlesztési támogatások optimalizálása érdekében egy olyan összetett mutató létrehozását tűzték célul Lettországból, amely megfelel az alábbi kritériumoknak: eredeti, komplex, tudományos alapokon nyugvó, megbízható, reprezentatív, ellenőrizhető, összehasonlítható, könnyen megérthető, a trendek alapján előrejelzésre alkalmas, kielégíti a döntéshozók és a felhasználók igényeit egyaránt (Krumins et al. 2011, 74–75. o.). A *Territory Development Index* (továbbiakban TDI) első változatát a Lett Statisztikai Hivatal (*Latvijas Statistikas Institūta*) munkatársai dolgozták ki 1997-ben, majd módosították 2001-ben. Továbbfejlesztése és gyakorlati alkalmazása a Lett Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium alá tartozó Állami Területfejlesztési Ügynökségnek (*Vides Aizsardzības un Reģionālās Attīstības Ministrija/Valsts Reģionālās Attīstības Aģentūra*) köszönhető.

A mutatóval elsősorban a leghátrányosabb helyzetű, kiemelt támogatásra szoruló települések körét határolják le, illetve a területfejlesztési célú támogatások rövid és hosszú távú hatásait és azok hasznosulási hatékonyságát mérik. A TDI-t használják annak megállapítására is, hogy a Strukturális Alap és a Kohéziós Alap által társfinanszírozott projektek során a költségek mekkora hányadát viselje az állam, illetve a helyi önkormányzat (Krumins et al. 2011, 66–67. o.). A 2009-ben létrehozott kétszintű közigazgatási rendszerben a régiók komplex fejlettségi szintjét nyolc, a kisebb területi egységeket (*novads*) és nagyvárosokét négy mutató standardizálásával állapítják meg. Az alapadatok kiválasztása részben kényszerű, részben tudatos döntések eredménye volt. A kényszerűség az alacsonyabb közigazgatási szinten rendelkezésre álló adatok viszonylagos szűkösségére vonat-

kozik, hiszen a legtöbb adatot megyei (most már kistérségi), illetve regionális szinten publikálják. A nyolc alapmutató kiválasztása ugyanakkor semmiképpen sem tekinthető véletlenszerűnek, hiszen azok három jellegzetes témakör köré csoportosíthatók: demográfiai helyzet (eltartási teher, népességszám-változás, népsűrűség), gazdasági fejlettség (GDP/fő, beruházások összértéke, működő kereskedelmi és szolgáltatási vállalkozások száma), szociális helyzet (munkanélküliségi ráta, személyi jövedelemadó). Mindez jól tükrözi azt, hogy Lettországból mely társadalmi, gazdasági problémák megoldása jelent prioritást, és hogy egyáltalán mire kíváncsiak a döntéshozók.

A TDI viszonylag egyszerű módon, standardizálással számítható ki, amely során a kiindulási alapadatok elveszítik eredeti mértékegységeiket, miközben kölcsönösen összehasonlíthatóvá válnak. A standardizálást mindegyik alapmutatóra, mindegyik közigazgatási egység esetében elvégzik, majd a kapott értékeket opcionálisan súlyozzák (1. táblázat). Mivel az indikátor átlagtól való eltérése a munkanélküliségi ráta és az eltartási teher esetében ellentétes fejlettségi tartalommal bír, a számítás során –1-gyel kell megszorozni ezeket az értékeket.

$$t = \frac{x - \bar{x}}{s} \quad s = \sqrt{\frac{\sum (x - \bar{x})^2 \times f}{\sum f}}$$

ahol:

t : az adott területegységre vonatkozó végleges standardizált érték;

x : standardizált mutató a maga eredeti mértékegységével;

$\bar{x}$: valamely mutató számtani középértéke a vizsgált területegységek csoportjára vagy az egész országra vonatkozóan;

s : szórás, a megadott formula szerint;

f : statisztikai súlytényező, általában az adott területegység lakosság száma.

1. táblázat

A számításba vett mutatók és súlyozásuk, a lett minta alapján

Területi szint		Mutatók	Súlyszorzók területi szintenként	
			kistérségek	megyék, régiók
Megyék, régiók	Kistérségek	Munkanélküliségi ráta, %	0,30	0,15
		Éves jövedelem ^{a)} , forint/fő	0,30	0,10
		Eltartási teher, 1000 eltartóra jutó eltartottak száma	0,20	0,10
		Lakosságszám-változás az elmúlt öt év során, %	0,20	0,10
		GDP/fő, forint	–	0,30
		Működő vállalkozások száma, 1000 főre vetítve	–	0,10
		Beruházások összértéke, millió forint/fő	–	0,10
		Népsűrűség, fő/km ²	–	0,05
	Territory Development Index		1,00	1,00

Forrás: saját szerkesztés.

a) Az eredeti lett módszertanban: szja/fő.

A mutató tehát az adott területegység országos átlaghoz, vagy bizonyos típusú terület-egységek alkotta csoport átlagához viszonyított fejlettségi szintjét határozza meg, ahol 0 jelenti a mindenkori átlagot, a pozitív értékek az átlagnál magasabb, a negatív értékek pedig az annál alacsonyabb fejlettségi szintre utalnak. Ez azt is jelenti egyúttal, hogy a TDI két időpont közötti változása nem alkalmas a „belső fejlődés” irányának és ütemének megjelenítésére; a módszer segítségével „csak” a mindenkori országos átlaghoz viszonyított relatív helyzet, illetve a relatív pozícióváltozás határozható meg. Így elképzelhető például, hogy habár két időpont között fejlődés tapasztalható valamely közigazgatási egységben, a TDI mégis negatív marad. Ez akkor lehetséges, ha időközben az ország átlagos fejlettségi szintje még a vizsgált területegységnél is gyorsabb ütemben növekedett; így az ahhoz viszonyított relatív pozíció – a fejlődés ténye ellenére – romlott.

Mint minden mesterségesen konstruált mutatónak, a TDI-nek is vannak erősségei és gyengeségei. Hogy az imént említettek hiányosságként vagy csupán a módszer természetes velejárójaként, jellegzetességeként értelmezendők, az alapvetően attól függ, hogy mire kívánjuk használni az indexet. Amennyiben az egyes területegységek tényleges fejlődési ütemére vagyunk kíváncsiak, a TDI nem fog releváns eredményeket szolgáltatni. Ha azonban az ország fejlettségi különbségeinek térbeli struktúráját és annak dinamikáját kutatjuk, a centrum és a külső, illetve belső periféria viszonyát tanulmányozzuk, a metódus ideális választásnak tűnik, akár Magyarország esetében is. Nagy előnye a rugalmassága is, hiszen tetszőleges számú alapmutató „összegyűrésével” mindig objektív, matematikailag helytálló indexet kapunk a regionális fejlettségbeli különbségek mérésére. A felhasznált mutatók – kellő szakmai megalapozottság mellett – tovább variálhatók aszerint, hogy milyen adatok állnak rendelkezésre, és hogy az adott országban milyen paraméterek relevánsak a fejlettségi egyenlőtlenségek megállapítására. A mutatók súlyozása révén ráadásul további lehetőség nyílik az összkép árnyalására. A módszer használatának előnye az is, hogy elméletileg bármekkora időintervallum átívelhető általa: egy hónap vagy akár száz év is. Pozitív tulajdonsága továbbá – hiszen standardizálásról beszélünk –, hogy a TDI értékeit, illetve azok két időpont közötti változását nem befolyásolják olyan zavaró tényezők, mint az infláció vagy az adórendszer átalakítása például kétkulcsosról egykulcsossá vagy fordítva.

A munkákban felhasznált adatok az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerből (TeIR) származnak.

A módszer továbbgondolása

Az első látásra statikusnak tűnő rendszer kétféleképpen dinamizálható. A State Regional Development Agency of Latvia által 2008-ban bevezetett Territory Development Level Alteration Index (röviden *chain index*) segítségével az egyes területegységek fejlődési üteme is mérhető, de nem önmagukhoz, hanem az előző év országos átlagához képest (Vanags et al. 2009, 16–17. o., 2010, 89–90. o.). E második mutató részletes ismertetése, előnyeinek és hátrányainak számbavétele túlfeszítené e tanulmány kereteit, így attól a szerzők ezúttal kénytelenek eltekinteni. A rendszer azonban a TDI-értékek összehasonlításával is dinamikussá tehető. Ilyenkor egyrészt a vizsgált területegység relatív pozícióváltozása határozható meg, másrészt pedig az, hogy nőttek, avagy csökkentek az országban tapasztalható regionális fejlettségbeli különbségek. Az alábbiakban részletezett metódus az eddig

ismertetett módszer egyfajta kiegészítéseként is tekinthető, mivel a TDI ilyen jellegű felhasználására még a lettországi intézményben sem került sor.

A relatív pozícióváltozás elemzéshez Descartes-féle derékszögű koordináta-rendszerben ábrázoljuk a vizsgált év TDI-értékeit (y tengely) a bázisév TDI-értékeinek függvényében (x tengely). Habár a pontok elméletileg bárhol elhelyezkedhetnek a koordináta-rendszerben, azok rendszerint jellegzetes mintázatot alkotnak, és trendvonal illeszthető rájuk. Elsőfokú függvény esetén a koordináta-rendszerben elhelyezkedő pontok – tengelyekhez, illetve az egyenes arányosság függvényéhez viszonyított – helyzete, és a pontokra illesztett egyenes tulajdonságai sokat elárulnak az ország fejlődésének jellegzetességeiről. Ha $x > 0$, akkor a bázisévben az adott kistérség, megye vagy régió az országos átlagnál fejlettebb, ha $x < 0$, akkor annál fejletlenebb, ha $x = 0$, akkor pontosan ugyanolyan fejlett volt. Természetesen ugyanez mondható el y esetében is.

Ennek megfelelően az elsőfokú, lineáris függvény képletében szereplő a konstans a fejlettségi különbségek változására utal. Ha $a = 1$, akkor a területi fejlettségbeli különbségek kiegyenlítődnek (mivel mindig az országos átlaghoz viszonyítunk, ez természetesen csak akkor lehetséges, ha a pontok kivétel nélkül az x tengelyen helyezkednek el), ha $a > 1$, akkor növekszik, ha $a < 1$, akkor pedig csökken az országban tapasztalható fejlettségi differencia. Az abszcissa- és ordináta-tengelyek, valamint az egyenes arányosság függvényének képe alapján a kistérségeket, megyéket, régiókat jelképező pontok hat csoportba sorolhatók (lásd később: 5–6. és 10–11. ábra).

A szerzők e tanulmányban ezt a Lettorszáiban használt indexet alkalmazták a magyarországi fejlettségbeli különbségek érzékeltesítésére. Jogos lehet a kérdés: miért érdemes és miért lehet érdekes átültetni egy konkrét számítási módszert egyik országból a másikba? Hiszen Magyarország és Lettország az Európai Unió két távoli tagországa; egészen más geopolitikai helyzettel, történelmi háttérrel, természet- és társadalomföldrajzi karakterrel. A nyilvánvaló különbségek ellenére azonban számos hasonlóság is felfedezhető közöttük: párhuzamosan került sor a rendszerváltozásra, a piacgazdasági átmenetre és az európai uniós csatlakozásra is, és napjainkban nagyon hasonló demográfiai, társadalmi, gazdasági kihívásokkal kell megküzdeniük; a tárgyalt mutató pedig éppen ezekre a tényezőkre helyezi hangsúlyt. A teljesség igénye nélkül ilyenek például az alábbi problémák.

- Aggasztó demográfiai tendenciák. 2010-ben a természetes fogyás üteme Lettorszáiban 4,8, Magyarországon 4,0‰ volt; előbbi az Európai Unió legrosszabb, utóbbi a harmadik legrosszabb mutatóját jelentette. 2009-ben egy egyéves lett gyermek várható élettartama 72,8 év (uniós szinten a második legalacsonyabb), egy egyéves magyar gyermeké pedig 73,8 év volt (az ötödik legalacsonyabb) (Krumins et al. 2011, 145. o.).
- Hatalmas regionális fejlettségbeli különbségek. 2007-ben az egy főre jutó GDP értéket tekintve Lettorszáiban mérték a legnagyobb differenciát NUTS 3 szinten, míg Magyarország ugyanezen a listán az EU negyedik helyén állt (Krumins et al. 2011, 141. o.).
- A gazdasági világválságot kísérő súlyos recesszió. 2009-ben Lettorszáiban egyetlen év alatt 18%-kal csökkent a bruttó hazai termék értéke, amellyel a balti állam az Európai Unió messze legrosszabb mutatóját produkálta. Magyarország esetében 6,5%-os visszaesést regisztráltak, ami az EU nyolcadik legrosszabb teljesítménye volt (Lendvai 2011, 198. o.).
- Magas munkanélküliségi ráta. 2010-ben Lettország munkanélküliségi rátája 18,7% (EU-második), Magyarorszáké 11,2% (EU-kilencedik) volt (Eurostat).

– Túlsúlyos főváros. A balti országban a lakosság egyharmada, Magyarországon körülbelül egynegyede él a fővárosban, illetve agglomerációjában.

A szerzők bázisévnek az európai uniós csatlakozás előtti esztendőt tekintették, és az azóta eltelt időszakot vizsgálták 2012-ig, az utolsó olyan évig, amelyre mind a nyolc alapadat rendelkezésre áll kistérségi és megyei szinten (kivételt képeznek ez alól a GDP-re és a működő vállalkozásokra vonatkozó adatok, melyek csak 2011-ből ismertek).

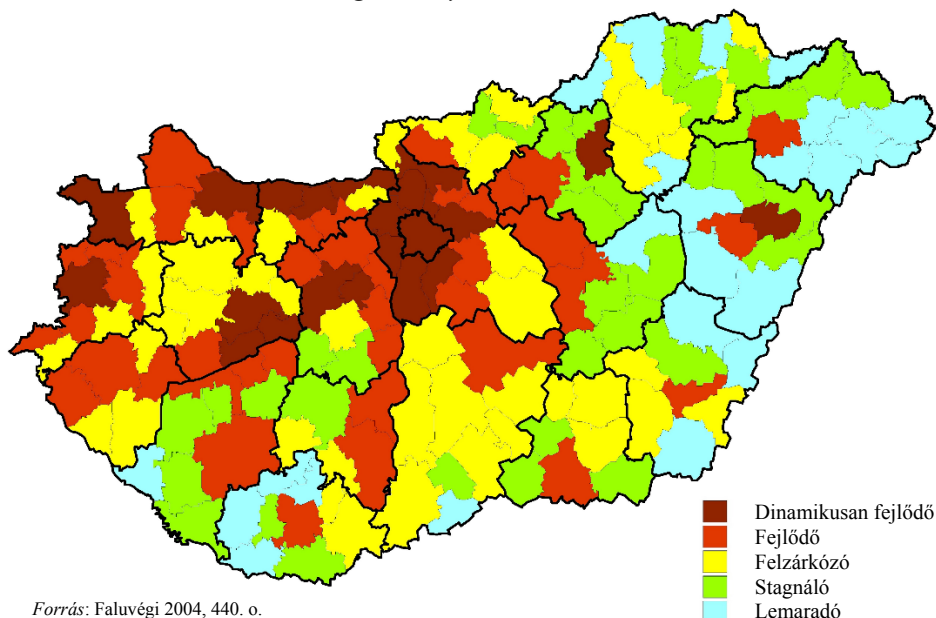
Eredmények

Magyarországon a piacgazdaságba való átmenet valóban fokozta a korábbi társadalmi egyenlőtlenséget, és ennek térbeli vetületeként – különösen az 1990-es évek elején – kiéleződtek, majd stabilizálódtak a regionális fejlettségi különbségek (Nemes Nagy 2003). Fontos kérdés, hogy vajon a kelet-közép-európai posztoszocialista államok által nagy reményekkel várt uniós tagság megszerzése óta folytatódott-e ez a tendencia, vagy valamelyest szűkült a legfejlettebb és legfejletlenebb területek közötti szakadék.

Az EU-csatlakozás küszöbén állva Faluvégi (2004) rámutatott, hogy a gazdaság és a társadalom működése és szerveződése a múlt folyamataiból már nem vezethető le, hiszen a fő mozgásirányokat – a globalizációs hatások erősödése mellett – a rendszerváltás után kialakult új struktúrák, új gazdasági, társadalmi intézmények és szereplők formálják. A térszerkezet átalakulásának társadalmi feszültséget generáló következményei pedig semmivel sem kisebbek a megelőző időszaknál. Faluvégi publikációja és az abban lehatárolt öt összevont fejlettségi térségtípus kiváló kiindulópontot jelent tanulmányunkhoz, hiszen jól lehatárolhatók általa az EU-csatlakozás előtt fejlődőnek, felzárkózónak, stagnálóknak és leszakadónak tekintett kistérségtípusok (1. ábra).

1. ábra

Kistérségeink helyzete az EU küszöbén

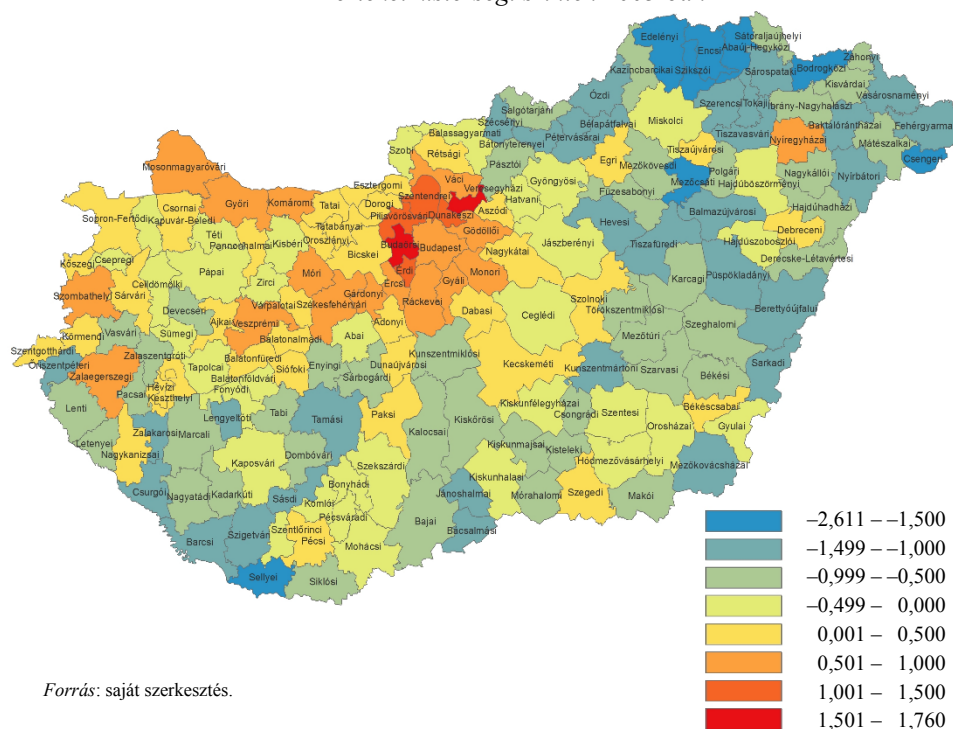

Forrás: Faluvégi 2004, 440. o.

Magyarországon a főváros és annak vonzáskörzete már évszázadok óta az állam megkérdőjelezhetetlen centrumtársát jelenti. A szocializmusban ezen kívül a bányászatnak és a nehéziparnak köszönhetően Északkelet-Magyarország, illetve Észak-Dunántúl volt fejlettebb az országos átlagnál. A gazdasági átalakulás legnagyobb vesztesei ugyanakkor a nehézipari központok voltak, melyek átlagos fejlettségi szintje nagymértékben visszaesett. Kialakult továbbá a leszakadó periféria markáns tömbje (főként Észak-Alföldön, Észak-Magyarországon, valamint Dél-Dunántúlon), amelyet földrajzi pozíció alapján belső és külső perifériaként tart számon a szakirodalom (például: Bodrogek, Taktaköz, Közép-Tiszavidék, Cserehát, Ormánság stb.) (Baranyi et al. 2006). Ezzel szemben az északnyugati területek a földrajzi közelség, a jó elérhetőség, a kialakított kooperációs kapcsolatok miatt gyorsan bekapcsolódtak a nemzetközi hálózatokba és a külföldi beruházások célterületévé váltak. Így a rendszerváltozást követő években egyedül Nyugat-Dunántúl volt képes tartósan az országos átlagot meghaladó gazdasági teljesítményt felmutatni, míg Budapest és agglomerációja nemzetközi szinten továbbra is az ország legversenyképesebb területe maradt.

Az általunk számított TDI alapján is a főváros és vonzáskörzete volt a legfejlettebb terület 2003-ban, ezen belül a Veresegyházi és Budaörsi kistérség emelkedett ki a legjobban az ország átlagos fejlettségi szintjéhez képest (2. ábra). Ennek oka az, hogy a budapesti agglomerációban több a sok munkahelyet és magasabb jövedelmet kínáló cégek száma, így a munkanélküliség alacsonyabb, az átlagkeresetek pedig jóval magasabbak. Az eltartási teher kisebb, a magas népességszám-csökkenés veszélye pedig a korábbiakban elmondottak alapján, nem áll fenn. Megállapíthatjuk tehát, hogy Magyarország térszerkezetének a Budapest–vidék dichotómia egy régóta meglévő és az utóbbi időben tovább erősödött problémája (Probáld 2009). 2003-ban az országos átlagnál fejlettebb közigazgatási egységek a térben jellegzetes mintázatot alkottak. A környezetétől markánsan elkülönülő fővárosi centrumtárs mellett a Dunántúlon kialakult a Nagykanizsa–Szombathely–Sopron, a Mosonmagyaróvár–Győr–Esztergom és a Dorog–Adony–Paks, valamint a Hévíz–Veszprém–Székesfehérvár tengely. Összességében tehát az Észak-Dunántúl kistérségei többnyire pozitív előjelű TDI-értékekkel rendelkeztek, ami – részben a külföldi beruházásoknak hála – az alacsonyabb munkanélküliségi rátának és a magasabb egy főre jutó éves jövedelemnek köszönhető. Az ország egyéb területein nem találunk nagyobb kiterjedésű fejlett térszerkezeteket; ott csak néhány nagyobb város (jellemzően a regionális központok, például Pécs, Szeged, Debrecen) kistérségeinek TDI-mutatója volt pozitív. Összességében elmondható, hogy kiindulási ábránk magas korrelációt mutat Faluvégi 2004-es térképével (lásd: 1. és 2. ábra).

2. ábra

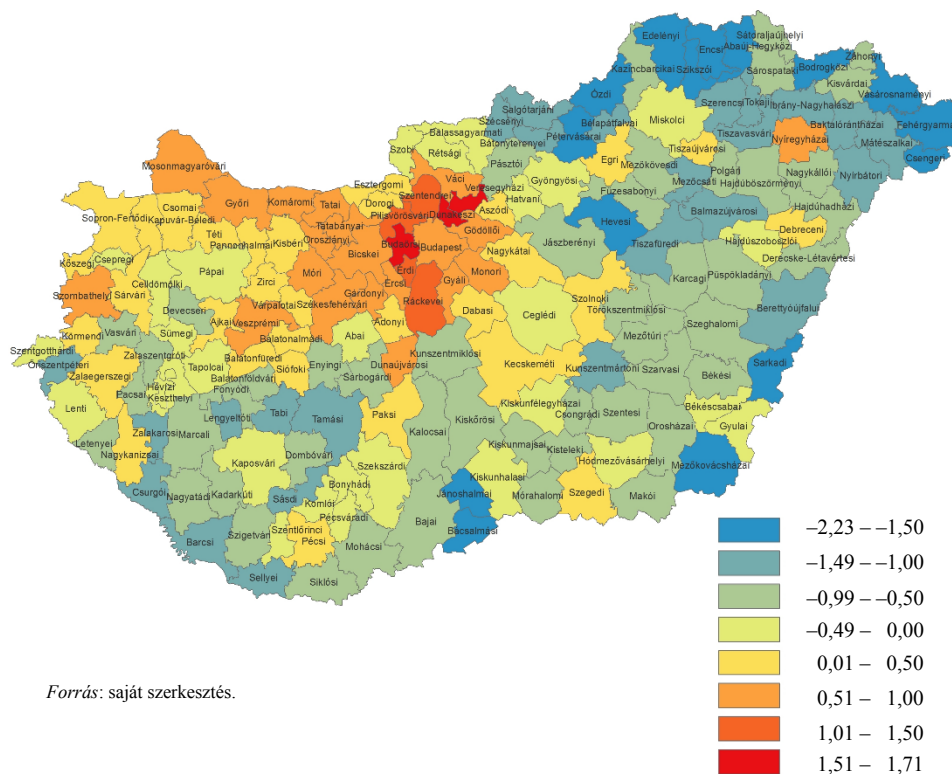
A TDI értékei kistérségi szinten 2003-ban

Forrás: saját szerkesztés.

Ugyanakkor a megyeszékhelyek közül Kaposvár, Szekszárd, Miskolc és Salgótarján fejlettsége az országos átlag alatti maradt. A kis- és középvárosok helyzete nem volt elég jó ahhoz, hogy az elmaradott falvakkal teli kistérségeken javítani tudjon. Kivételnek tekinthető Paks és Tiszaújváros, ahol egy-egy üzem, illetve vállalat is képesnek bizonyult felhúzni a kistérség TDI-értékét: az atomerőmű és a Tiszai Vegyi Kombinát, illetve a Jabil Circuit Magyarország Kft. Északkelet-Magyarországon (Abaúj-Hegyközi, Szikszói, Encsi, Szerencsi, Bodrogközi kistérség stb.), Dél-Dunántúlon (például a Sellyei kistérség) és az Alföld keleti részén (például Mezőkovácsházai, Baktalórántházai kistérség) koncentráltak a leghátrányosabb helyzetben lévő, vagyis az országos átlagtól legjobban lemaradó kistérségek. Az elmaradott területek településhálózata jórészt aprófalvakból áll, ahol a közeli kis- és középvárosokban nem talál munkahelyet a lakosság, így a tartós szegénység és a rendszeres szociális támogatások magas értéke jellemző.

A helyzet 2008-ban és 2012-ben is hasonló volt (3. és 4. ábra): továbbra is a főváros környéke tekinthető a legfejlettebb centrumtérsgnek, sőt Budaörs és Veresegyház mellett már Dunakeszi is jelentősen kiemelkedik az országos átlaghoz képest. A fejlett dunántúli térségek csoportja jelentős módosuláson esett át pl. azáltal, hogy 2003-hoz képest három zalai kistérség (Nagykanizsai, Keszthelyi és Hévízi) TDI-értéke is visszacsúszott a negatív tartományba. Megvastagodott ugyanakkor a Mosonmagyaróvár–Győr–Esztergom tengely, amelyhez dél felől egy sor új elem csatlakozott Csornától Téten át Bicskéig. Ez Észak-Dunántúl pozíciójának további erősödését jelzi.

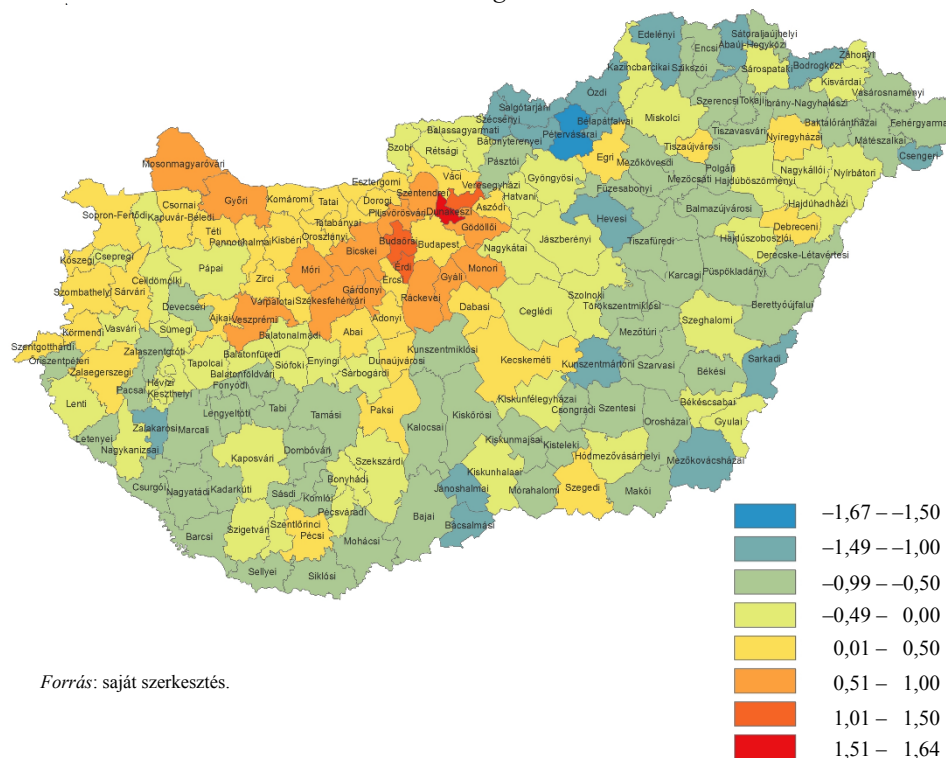
3. ábra

A TDI értékei kistérségi szinten 2008-ban

Forrás: saját szerkesztés.

Magyarország egyéb területein az országos átlagnál fejlettebb kistérségekkel továbbra is csak szigetszerűen találkozhatunk. 2008-ban és 2012-ben a Balaton déli partjának kistérségei (Fonyódi, Balatonföldvári), bár kevesebb a „háttértelepülés” mint az északiakban, mégis kevésbé tudták megtartani a pozíciójukat az északiakhoz képest. Ennek oka egyrészt az országos átlag szintjének módosulása, másrészt elsősorban a munkanélküliségi ráta eltérő ütemű változása, mely délen sokkal nagyobb mértékben romlott, mint északon. Szépen kirajzolódnak továbbá a legfőbb utak, autópályák vonalai, így például szembetűnő a 6-os út vonala Budapest és Pécs között. Ez felveti az elérhetőség szerepének jelentőségét a területi fejlettségben. (Természetesen több korábban számolt komplex mutató és elemzés részét képezik az elérhetőség különböző mutatószámai.)

4. ábra

A TDI értékei kistérségi szinten 2012-ben

Forrás: saját szerkesztés.

A 2008-as év TDI-értékeinél a két legrosszabb kategóriát (vagyis a $-1,0$ -nél alacsonyabbakat) tekintve azt láthatjuk, hogy az szinte teljesen megegyezik a 311/2007-es (XI. 17.) Korm. rendeletben meghatározott leghátrányosabb helyzetű kistérségek listájával. Vizsgálatunk alapján 40 kistérség került az általunk leghátrányosabb helyzetűnek tekintett csoportba ($TDI < -1,0$). A „hivatalosan listán” szereplő kistérségek közül nálunk tíz fejlettebbnek (Békési, Derecske-Létavértesi, Hajdúhadházi, Kadarkúti, Kisteleki, Mórahalomi, Püspökladányi, Sárospataki, Szeghalomi, Szigetvári), kettő viszont elmaradotabbnak bizonyult (Zalakarosi, Óriszentpéteri). Hogy képet kapjunk a kistérségi szinten tapasztalható óriási fejlettségbeli különbségekről, célszerű kiemelni a két legrosszabb és a két legjobb TDI-értékkel rendelkező kistérségeket, figyelembe véve a számítás során alkalmazott tényezőket, valamint a végleges TDI-értékeket (2. táblázat). Világosan látszik, hogy a standardizált index nem feltétlenül jelenti az összes alapmutató együttes javulását vagy romlását. Az eltartási teher például éppen az Abaúj-Hegyközi és a Bodrogi kistérségekben csökkent, míg Budaörsi és Veresegyházi esetében növekedett, a munkanélküliségi ráta pedig mindenütt egyformán megugrott.

2. táblázat

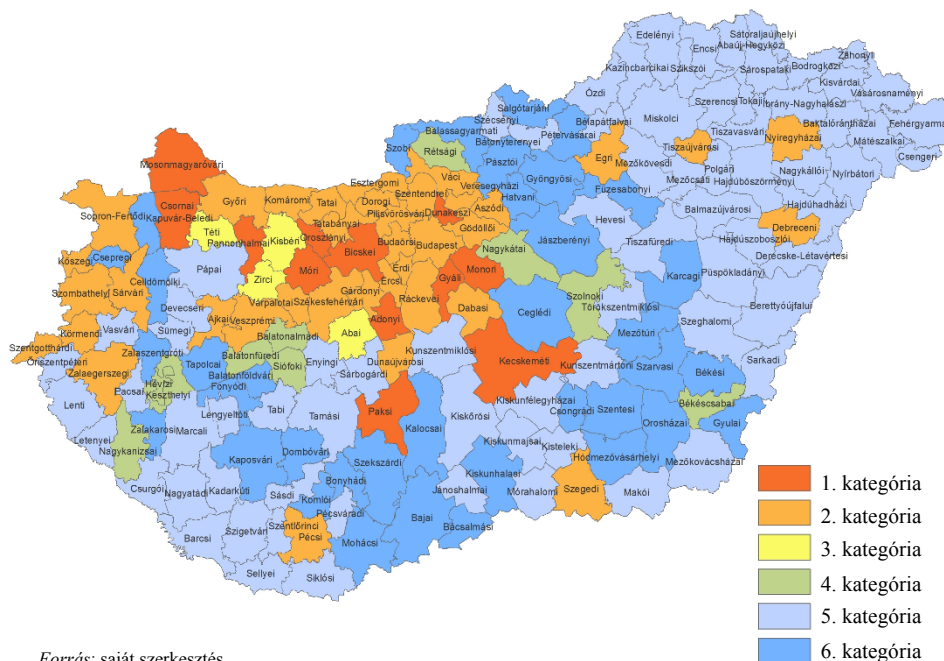
A két legfejletlenebb és a két legfejlettebb kistérség adatai

Év	Eltartási teher, ezer főre	Munkanélküliségi ráta, %	Egy főre jutó éves jövedelem, forint ^{a)}	Lakosságszám- változás az elmúlt öt év során, %	TDI
Abaúj-Hegyközi kistérség					
2003	724,6	22,49	428 100	–3,25	–2,611
2008	645,9	24,45	532 168	–4,44	–2,195
2012	614,5	21,79	480 502	–3,99	–1,150
Bodrogközi kistérség					
2003	714,5	17,75	356 204	–2,78	–2,255
2008	648,8	23,40	448 895	–4,10	–2,225
2012	632,2	22,24	412 629	–4,15	–1,383
Budaörsi kistérség					
2003	538,3	1,08	1 261 304	+14,06	+1,662
2008	575,4	2,10	1 480 512	+14,61	+1,535
2012	630,8	3,28	1 192 270	+7,84	+1,124
Veresegyházi kistérség					
2003	521,6	1,36	926 037	+9,84	+1,760
2008	536,4	2,34	1 166 662	+16,64	+1,507
2012	594,1	4,69	999 560	+9,78	+1,145

Forrás: saját számítás

a) Inflációval korrigált értékek, a Magyar Nemzeti Bank adatai alapján.

Ahogy korábban már esett róla szó, a módszer nemcsak statikus elemzésre, hanem dinamikus összehasonlításra is alkalmas. Két időpont TDI-értékeinek összehasonlítása során két kérdésre kaphatunk választ. Egyrészt megállapítható az egyes terület egységek relatív pozícióváltozása, másrészt pedig egzakt módon meghatározható, hogy az országban csökkentek vagy nőttek a fejlettség területi egyenlőtlenségei. Hogy az első kérdésre választ kapjunk, a kistérségeket tipizáltuk, illetve hat kategóriába soroltuk a TDI-változás alapján, majd azokat grafikonon és térképen ábrázoltuk (5., 6. ábra).

TDI-változás kistérségi szinten 2003–2012 között

Forrás: saját szerkesztés.

1. kategória ($x > 0$; $y > 0$ és $x < y$) (12 db): az átlagos átlagnál 2003-ban és 2012-ben is fejlettebb volt, relatív pozíciója javult, azaz fejlettségbeli előnye tovább nőtt. Például: Dunakeszi, Paksi, Kecskeméti, Móri, Mosonmagyaróvári kistérség. Ezeknek a kistérségeknek a „kiemelkedő” helyzete nem jelenti azt, hogy minden vizsgált paraméter javult a két év között. Legtöbbször elég, ha egy indikátor javul, a többi három pedig alig változik, viszont az országos átlaghoz viszonyítva kiemelkednek.

2. kategória ($x > 0$; $y > 0$ és $x < y$) (37 db): mindkét évben fejlettebb volt az átlagos átlagnál, de relatív pozíciója romlott. Például: Budapest, Budaörsi, Szombathelyi, Zalaegerszegi, Győri, Pécsi, Szegedi, Debreceni, Nyíregyházai kistérség. Szinte ugyanaz mondható el, mint az előző csoportról, de főként a kedvezőtlenebb munkanélküliségi és jövedelmi adatok révén a fejlettségi szintjük közeledett az átlagoshoz.

3. kategória ($x < 0$; $y > 0$) (4 db): 2003-ban fejletlenebb, 2012-ben viszont már fejlettebb volt a magyarországi átlagnál. Négytagú csoport: a Téti, a Kisbéri, a Zirci és az Abai kistérség sorolható ide. Bár a válság érintette ezeket a területeket is, (a munkanélküliség mindegyik esetben jelentős mértékben nőtt, és a jövedelemszint is csak minimális mértékben emelkedett), a visszaesés összességében kisebbnek bizonyult az országban tapasztalt recesszióhoz képest, tehát relatív pozíciójuk javult. Ezek tekinthetők a vizsgált kilenc év „nyerteseinek”.

4. kategória ($x > 0$; $y < 0$) (10 db): az EU-csatlakozás előtt még az országos átlagnál fejlettebb, 2012-ben már fejletlenebb volt. A visszaesés tíz kistérséget érintett, például a Nagykátai, a Hévízi, a Keszthelyi, a Nagykanizsai, a Békéscsabai kistérséget.

A Nagykátai kistérségben például a munkanélküliség emelkedése és az egy főre jutó éves jövedelem csökkenése mellett a korábban 6%-os népességnövekedés megszűnt. A Keszthelyi és a Hévízi kistérség esetében pedig az eltartási teher romlott lényegesen a munkanélküliséggel párhuzamosan.

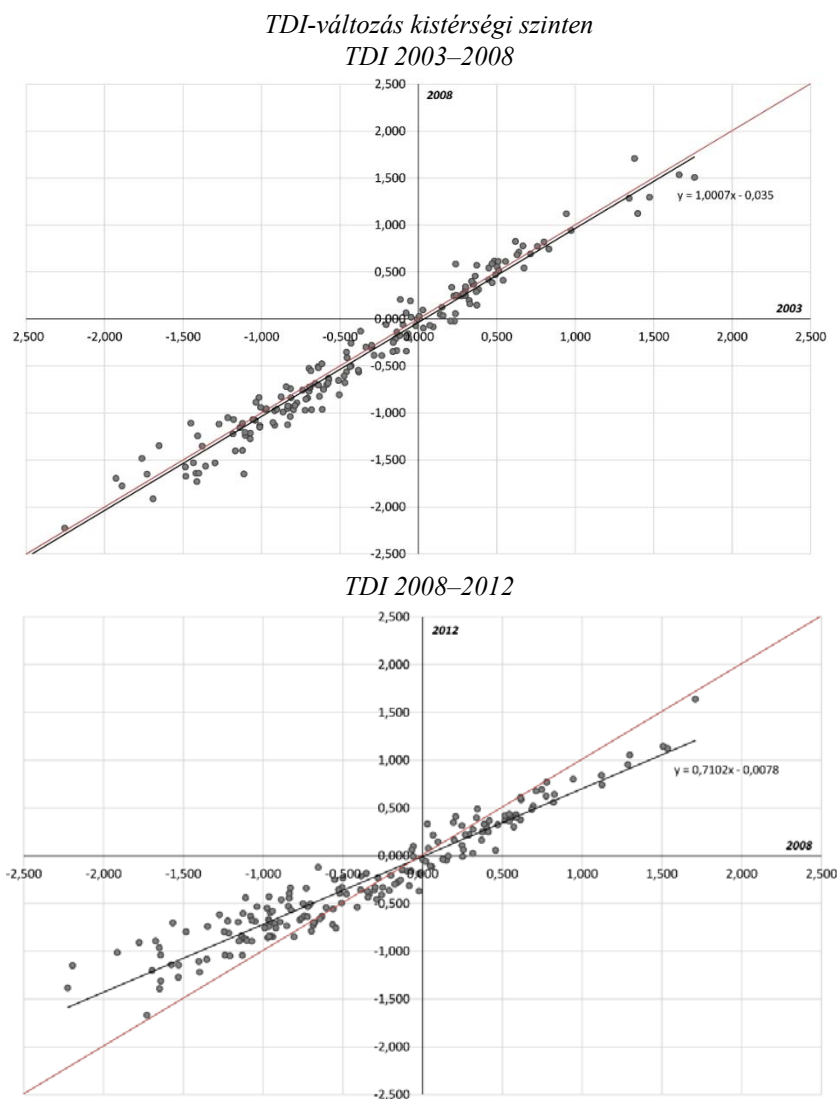
5. kategória ($x < 0$; $y < 0$ és $x < y$) (75 db): az átlagos fejlettségnél rosszabb érték jellemzi őket mindkét évben, de a relatív pozíciójuk javult. Például: Bodrogközi, Tokaji, Szerencsi, Edelényi, Abaúj-Hegyközi, Barcsi, Sellyi kistérség. Jogosan merül fel a kérdés, hogy az ország leginkább elmaradottabb területeire miért jellemző az, hogy bár jócskán az országos átlag alatt vannak a bázisévet és a vizsgált évet tekintve egyaránt, a relatív pozíciójuk javult. Ennek oka az, hogy az amúgy is magas munkanélküliségi ráta, illetve a rendkívüli alacsony egy főre jutó éves jövedelem értékei már nem romlottak számottevően a válság hatására. Ugyanakkor az eltartási teher néhány esetben minimális mértékben ugyan, de javult. Eközben az ország többi részén a recesszió következtében az átlagos fejlettségi szint nem mozdult kedvező irányba.

6. kategória ($x < 0$; $y < 0$ és $x > y$) (37 db): mindkét időpontban fejletlenebb volt az országos átlagnál, és relatív pozíciójuk tovább romlott. Például: Salgótarjáni, Hatvani, Békési, Kaposvári, Mohácsi kistérség. 2012-ben a vizsgált tényezők közül legalább három, de sok esetben mind a négy rosszabb volt, mint az EU-csatlakozás idején. A válság tehát jobban érintette ezeket a területeket, mint az előző kategória tagjait, sőt az elvándorlás is komolyabb problémát jelent, ami az eltartási teher további romlását okozza.

Fontos mindazonáltal ismét kihangsúlyozni, hogy a TDI növekedése nem feltétlenül jelenti az adott térség tényleges fejlődését, csak az átlagtól való lemaradás mérséklődését jelzi. Ez azonban akkor is megtörténhet, ha maga az országos átlag romlik. Így első ránézésre paradox módon még abban az esetben is növekedhet a TDI, ha mind a négy vizsgált alapmutató értéke romlik. (Edelényben például a munkanélküliségi ráta 4 százalékponttal nőtt 2003 és 2012 között. Azonban míg a 2003-as érték az országos átlag több mint háromszorosa volt, addig a 2012-es már „csak” duplája annak: a TDI szempontjából ez pozitív változásnak minősül.) Mindezek ellenére a kistérségek kb. egyötöde a „leszakadó perifériához”, azaz a 6. kategóriába tartozik. Kijelenthető, hogy ezek a területek az elmúlt évtized legnagyobb vesztesei, ahol elsősorban a népességszám csökkenése és a válság miatt drasztikusan (kétszeresére, néha háromszorosára) emelkedő munkanélküliségi ráta rontja a TDI-értékeit.

A 6. ábra alapján az is megállapítható, hogy az EU-csatlakozás óta Magyarországon előbb enyhe mértékben nőttek, majd 2008 után csökkentek a fejlettség térbeli különbségei. Erre a pontokra illesztett trendvonal képletében szereplő „a” konstans értékei utalnak (1,0007 és 0,7102). Utóbbi, talán meglepő érték egyrészt abból adódik, hogy a periférikus kistérségek relatív pozícióváltozása összességében véve kissé túlkompenzálta – pozitív irányban – a centrumtérség relatív pozícióvesztését. Másiképpen fogalmazva: a legfejlettebb kistérségek magas TDI-értékei – önmagukhoz képest – nagyobb mértékben romlottak, mint a legfejletlenebbek esetében. Másrészt nem szabad figyelmen kívül hagyni a demográfiai folyamatok viszonylag erős „jelenlétét” az indikátorok között: a lassú népességszám-csökkenés vagy népességszám-növekedés, illetve az eltartási teher kedvező alakulása gyakran épp a leghátrányosabb helyzetű, jelentős cigány népességgel rendelkező kistérségekre jellemző.

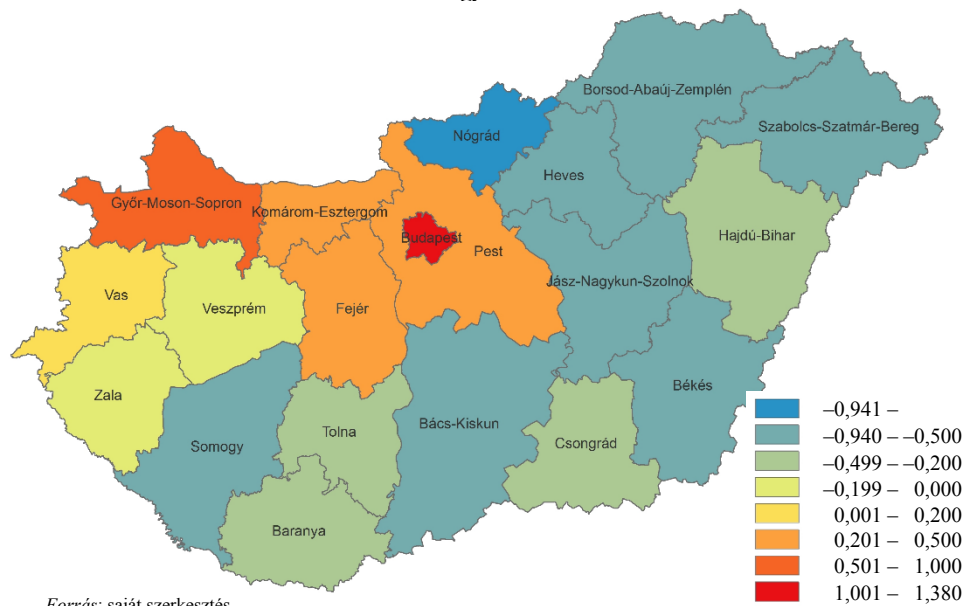
6. ábra

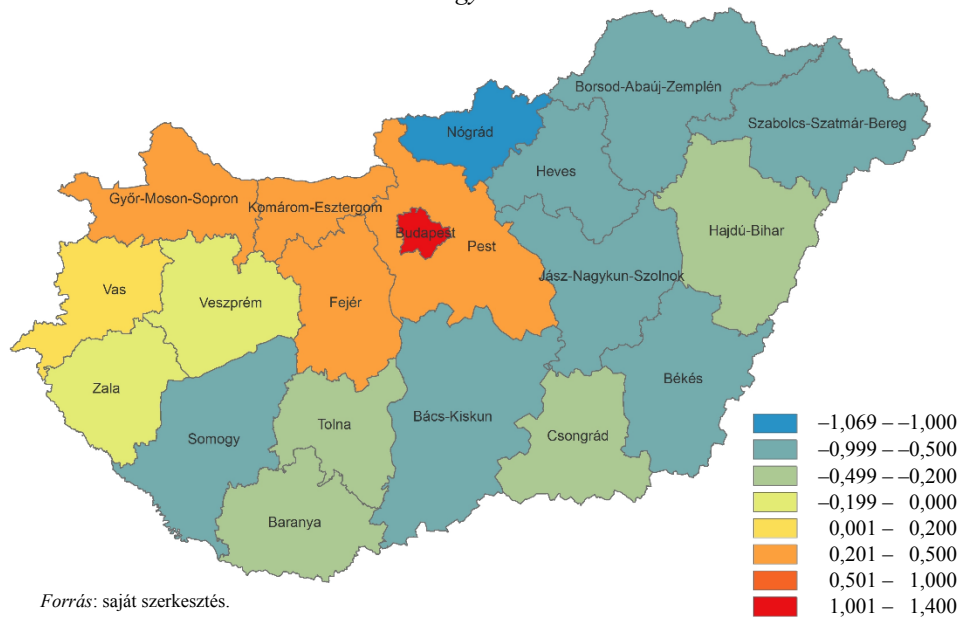
Forrás: saját szerkesztés.

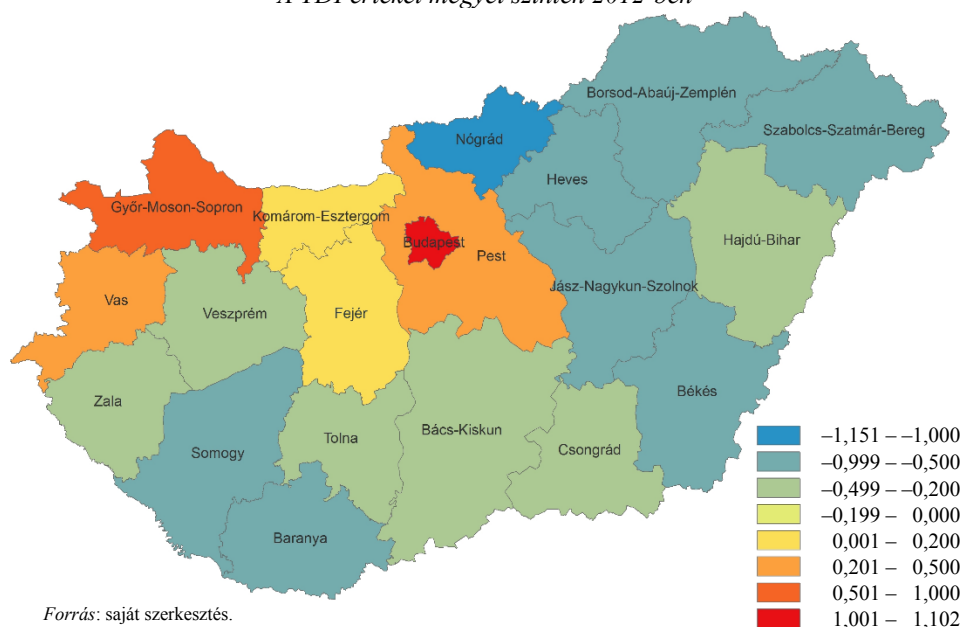
A módszer *megyei* szinten való alkalmazásánál a képletben szereplő tényezők száma nyolcra nő, hiszen az egy főre jutó éves jövedelem, az elmúlt öt évben bekövetkezett népességszámváltozás, a munkanélküliségi ráta és az eltartási teher mellett megjelenik az egy főre jutó GDP, a működő vállalkozások száma, a beruházások teljesítményértéke és a népsűrűség (1. táblázat). 2003-ban az országos átlaghoz képest Budapest emelkedett ki leginkább, amit Győr-Moson-Sopron követett, továbbá Pest, Komárom-Esztergom, Fejér és Vas megye mutatója volt még pozitív előjelű. A többi megye az átlagosnál fejletlenebbnek bizonyult: a sereghajtó Nógrád után Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés megye következett.

7. ábra

A TDI értékei megyei szinten 2003-ban

8. ábra

A TDI értékei megyei szinten 2008-ban

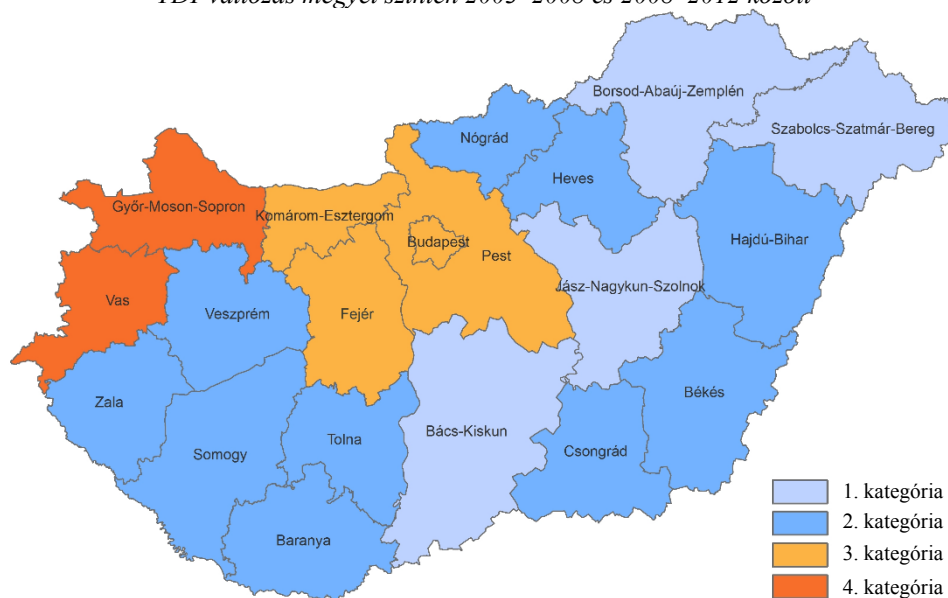
A TDI értékei megyei szinten 2012-ben

Forrás: saját szerkesztés.

A 7–9. ábrákon csak kismértékű változás figyelhető meg 2003, illetve 2008 és 2012 között. A Dunántúlon egyértelműen Somogy számít a leghátrányosabb helyzetű megyének: a munkanélküliségi ráta, az egy főre jutó éves jövedelem, a demográfiai teher, a GDP/fő és a működő vállalkozások aránya is itt a legkedvezőtlenebb; ráadásul a vizsgált periódus során a megye relatív pozíciója tovább romlott (10. ábra). Az ország legalacsonyabb TDI-értékét permanens módon Nógrád produkálja, ami elsősorban az igen alacsony GDP/fő értéknek „köszönhető”. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mind a nyolc tényező itt a legrosszabb az országban. A munkanélküliségi ráta Szabolcs-Szatmár-Beregben a legmagasabb (16,2%), és itt regisztrálták 2012-ben a legalacsonyabb egy főre jutó átlagos jövedelmet (596 679 forint/fő) is. Az alföldi megyék közül azonban a TDI alapján mégsem ez számít a leghátrányosabb helyzetűnek, hanem Békés (TDI: –0,799). A Duna vonalától keletre Csongrád és Hajdú-Bihar rendelkezik a legjobb – bár továbbra is negatív előjelű – mutatóval, elsősorban Szeged, Debrecen súlya, illetve a viszonylag kedvező GDP/fő érték miatt. Ezek az eredményeink jórészt összecsengnek Faluvégi és Tipold (2012) kutatási eredményeivel is.

A kistérségekhez hasonlóan megyei szinten is mérhető az országban tapasztalt területi differencia változása. A 10. ábra alapján azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy 2003 és 2008 között nőttek, a gazdasági világválság idején viszont valamelyest csökkentek a fejlettségi egyenlőtlenségek (a trendvonal „a” konstansa: 1,0181 és 0,9112).

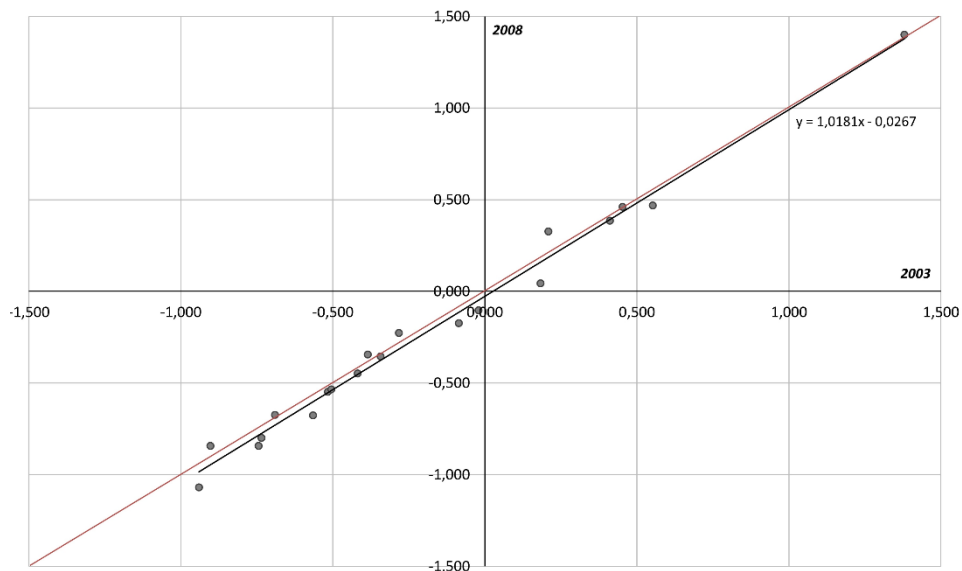
10. ábra

TDI-változás megyei szinten 2003–2008 és 2008–2012 között*Forrás: saját szerkesztés.*

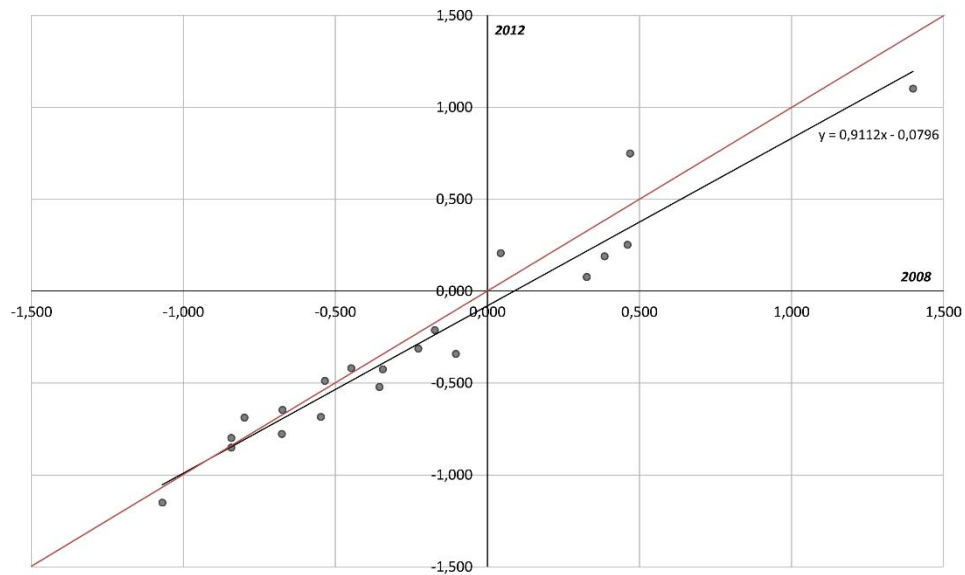
A TDI 2003 és 2012 közötti relatív változását vizsgálva a megyék esetében négy kategóriát különböztethetünk meg (11. ábra, 3. táblázat). Az európai uniós csatlakozás utáni kilenc évben az átlagosnál fejlettebb közigazgatási egységek közül egyedül Győr-Moson-Sopron és Vas megye volt képes erősíteni pozícióját (1. kategória). Ez a relatív pozíciójavulás elsősorban a 2008 utáni időszakra érvényes. Ezzel szemben Komárom-Esztergom, Fejér és Pest megye, valamint Budapest a második kategóriába került, azaz bár továbbra is pozitív TDI-értékekkel rendelkeznek, fejlettségi szintjük az országos átlaghoz közeledett. Az átlagosnál fejletlenebb megyék közül Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok és Bács-Kiskun némiképp felzárkózott az átlaghoz (3. kategória), a többiek relatív pozíciója viszont egyértelműen romlott (4. kategória). A vizsgált évtized legnagyobb vesztese Nógrád, amely a TDI alapján mind 2003-ban, mind 2012-ben sereghajtó volt, ráadásul leszakadása gyorsuló üteműnek mondható.

11. ábra

*TDI-változás megyei szinten
TDI 2003–2008*

TDI 2008–2012

Forrás: saját szerkesztés.

3. táblázat

A TDI-változás néhány jellemző példája megyei szinten

Év	Népesség- szám- változás az utolsó öt évben, %	Munka- nélküli- ségi ráta, %	Egy főre jutó éves jövede- lem, forint ^{a)}	Eltartási teher, 1000 főre	GDP/fő, forint ^{b)}	Beruházá- sok telje- sítőmenny- értéke, millió forint/fő	Működő vállalko- zások száma, 1000 főre ^{b)}	Népsűrű- ség	TDI
1. kategória – például Győr-Moson-Sopron megye									
2003	0,96	2,81	915 142	543,7	3183	0,32	74,2	104,3	0,552
2008	1,73	3,58	1 083 495	553,3	3267	0,47	73,2	105,6	0,469
2012	0,99	3,94	891 109	585,4	3414	0,92	71,9	106,4	0,749
2. kategória – például Pest megye									
2003	7,37	2,34	891 330	551,9	2379	0,21	71,9	172,9	0,453
2008	8,79	3,25	1 083 495	559,2	2533	0,37	72,4	187,0	0,460
2012	4,37	5,23	909 444	590,5	2340	0,28	71,4	195,5	0,252
3. kategória – például Borsod-Abaúj-Zemplén megye									
2003	-2,61	11,44	637 402	597,7	1697	0,24	45,0	102,7	-0,903
2008	-3,20	13,63	784 664	583,3	1836	0,28	45,1	97,9	-0,843
2012	-3,65	15,20	653 986	597,4	1672	0,24	44,7	97,3	-0,851
4. kategória – például Nógrád megye									
2003	-2,57	9,73	683 157	604,2	1473	0,09	48,1	86,3	-0,941
2008	-3,18	12,88	797 782	598,4	1344	0,12	46,9	82,6	-1,069
2012	-4,24	15,96	646 155	618,2	1222	0,13	44,3	80,7	-1,151

Forrás: saját számítás.

a) Inflációval korrigált értékek, a Magyar Nemzeti Bank adatai alapján.

b) Csak 2011-es adatok állnak rendelkezésre.

Összegzés

A tanulmány Magyarország fejlettségbeli különbségeit vizsgálta az Európai Unióhoz való csatlakozás után egy a Lettorszában alkalmazott mutató, a *Territory Development Index* továbbgondolásával. A komplex mutató kistérségi szinten négy, megyei szinten nyolc alaptényező standardizálásával keletkezett. A TDI-értékek azt mutatják meg, hogy az adott években mely területek maradtak le, illetve melyek emelkedtek ki leginkább az országos átlaghoz viszonyítva.

Konklúzióként mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy az importált módszer alkalmaznak bizonyult a területi fejlettség különbségeinek mérésére, hiszen fejlett és fejletlen térségek jól, a szakirodalmi előzményekhez hasonlóan, kirajzolódtak. Amellett, hogy a TDI segítségével nagy pontossággal lehatárolható a mindenkor centrum és periféria, jól modellezhető általa az egyes területi egységek relatív pozícióváltozása. Ez alapján a 2003 és 2012 közötti időszakot vizsgálva a kistérségeket hat, a megyéket négy különböző csoportba soroltuk.

A legfontosabb megállapítás az, hogy Magyarországon nem változtak jelentősen a területi egyenlőtlenségek a tárgyalt időszakban. Továbbra is nagy területi egyenlőtlenség jellemző az országra; a különbségek csak 2008 után, és csak kis mértékben csökkentek.

Az országos átlagnál fejlettebb kistérségek többnyire a fővárosi agglomerációban és az észak-dunántúli megyékben találhatók, illetve a megyeszékhelyek többsége is ide sorolható. A kistérségek többsége ezzel szemben negatív előjelű TDI-értékekkel jellemezhető, melyek között felzárkózó és leszakadó kistérségeket egyaránt találunk. A felzárkózás azonban rendszerint nem a térségek belső fejlődésének, sokkal inkább a gazdasági világválság által előidézett országos átlagok romlásának, valamint a demográfiai folyamatok néhol kedvező változásának következménye. A vizsgálatba vont paraméterek bővítése, súlyozásuk változtatása természetesen más, talán pontosabb eredményekkel is szolgálhat; ez a szerzők további kutatásának tárgya.

IRODALOM

- Bakos Norbert – Hidas Zsuzsanna – Kezán András (2011): A főbb társadalmi és gazdasági folyamatok az ezredforduló után *Területi Statisztika* 51 (4): 335–357.
- Baranyi Béla et al. (2006): Területi perifériatípusok Magyarországon In: Kanalas Imre – Kiss Attila (2006): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon* pp. 210–211. MTA RKK ATI, Kecskemét.
- Bíró Péter – Molnár László (2004): A kistérségi szintű relatív fejlettség meghatározása *Területi Statisztika* 44 (6): 564–585.
- Blažek, J. – Netrdová, P. (2012) Aktuální tendence lokální diferenciace vybraných socioekonomických jevů v Česku: směřuje vývoj k větší mozaikovitosti prostorového uspořádání? *Geografie–Sborník ČGS* 117 (3): 266–288.
- Dobosi Emília (2003): A komplex regionális fejlettség matematikai-statisztikai elemzése *Területi Statisztika* 43 (1): 15–33.
- Ezcurra, R. et al. (2007): Spatial disparities in the European Union: an analysis of regional polarization *The Annals of Regional Science* 41 (2): 401–429.
- Faluvégi Albert (2004): Kistérségeink helyzete az EU küszöbén *Területi Statisztika* 44 (5): 434–458.
- Faluvégi Albert – Tipold Ferenc (2012): A társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések *Területi Statisztika* 52 (3): 278–290.
- Farkas Máté Bence (2010) Területi fejlettségi különbségek, konvergencia és térszerkezet Spanyolországban *Területi Statisztika* 50 (6): 674–687.
- Farkas Máté Bence (2012): A korrigált humán fejlettségi mutató kistérségek közötti differenciáltsága Magyarországon *Területi Statisztika* 52 (3): 230–249.
- Józan Péter (2008): A módosított humán fejlettségi mutató (MHFM) és alkalmazhatósága az életminőség méréseiben *Statisztikai Szemle* 86 (10–11): 949–969.
- Kincses Áron – Tóth Géza (2012): Gravitációs modell alkalmazása a térszerkezet vizsgálatára *Területi Statisztika* 52 (5): 479–491.
- Kovács Katalin (2012): A cél a „kiegyenlítés”. Falvakról, térségi-társadalmi polarizációról, Enyedi Györgyre emlékezve *Területi Statisztika* 52 (6): 570–582.
- Krimi, M. S. et al. (2010): Regional Development Disparities in Malaysia *Journal of American Science* 6. (3): 70–78.
- Krumins, R. et al. (2011): *Development of Regions in Latvia 2010* State Regional Development Agency, Riga.
- Lendvai Noémi (2011): EU Integration and Post-communist Welfare: Catch-up Convergence before and after the Economic Crisis In: Eren Vural, İ. (ed.) (2011) *Converging Europe: Transformation of Social Policy in the Enlarged European Union and in Turkey* pp.180–203. Ashgate, Farnham.
- Lukovics Miklós – Kovács Péter (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére *Területi Statisztika* 48 (3): 245–263.
- Nagy András (2012): *A fejlettség, elmaradottság mérése a magyar területfejlesztési politikában* PhD disszertáció ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola Földrajz-Meteorológia Program, Budapest.

- Nemes Nagy József (2003): A gazdaság általános jellemzői In: Perczel, Gy. (ed.) (2003) *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza* pp. 565–612. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Nemes Nagy József (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pénzes János (2011): Északkelet-Magyarország jövedelmi térszerkezetének változásai a rendszerváltás után *Területi Statisztika* 51 (2): 181–197.
- Probáld Ferenc (2009): General Characteristics of Economy In: Kocsis, K. & Schweitzer, F. (eds.) (2011) *Hungary in Maps* pp. 117–126. Geographical Research Institute HAS, Budapest.
- Tánczos Tamás – Egri Zoltán (2010): Differenciálódási folyamatok a magyarországi kistérségek társadalmi és gazdasági fejlettségében *Területi Statisztika* 50 (3): 279–294.
- Tánczos Tamás (2010): A magyarországi kistérségek jellemzése társadalmi-gazdasági fejlettségük és fejlődésük alapján *Területi Statisztika* 50 (4): 406–419.
- Tóth Géza – Nagy Zoltán (2013): Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata *Területi Statisztika* 53 (6): 593–612.
- Szosznóuski, V. – Timocsek, Sz. (2010): A társadalmi-gazdasági fejlettség eltérései a Belarusz Köztársaság régióiban, és csökkentésük módjai *Területi Statisztika* 50 (4): 453–457.
- Vanags, E. et al. (2009): *Development of Regions in Latvia 2008* State Regional Development Agency, Riga.
- Vanags, E. et al. (2010): *Development of Regions in Latvia 2009* State Regional Development Agency, Riga.
- Eurostat – <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
- KSH STADAT - <http://www.ksh.hu/stadat>
- Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer/ National Development and Planning Information System – www.teir.hu
- Valsts Reģionālās Attīstības Aģentūra – www.vraa.lv
- Magyar Nemzeti Bank, infláció-kalkulátor – http://penziranytu.mnb.hu/Jobboldali_menu/Kalkulatorok

Kulcsszavak: Magyarország, területfejlesztés, fejlettség, Európai Unió, index.

Resume

The paper discusses regional disparities of Hungary, and their changes based on a complex indicator elaborated in Latvia (Territory Development Index) and completing it. By the help of TDI index authors stated, that regional disparities although slightly decreased since the EU accession in 2004, but they remained still significant. The „close-up” of most disadvantaged micro-regions is usually not the outcome of inner development, but it is due to the deterioration of national averages called for by the economic crisis in the world, and to some favourable demographic changes. The examination well reflects the centrum-periphery relationships both at county and at micro-regional level, and its changes between 2003–2012.

Melléklet

Négytényezős TDI-értékek

Kistérségek	TDI 2003	TDI 2008	TDI 2012	Kistérségek	TDI 2003	TDI 2008	TDI 2012
Abai	-0,099	-0,059	0,099	Gyáli	0,618	0,826	0,644
Abaúj-Hegyközi	-2,611	-2,195	-1,150	Gyöngyösi	-0,139	-0,336	-0,403
Adonyi	0,212	0,337	0,399	Győri	0,832	0,746	0,693
Ajkai	0,323	0,199	0,165	Gyulai	-0,146	-0,210	-0,363
Aszód	0,272	0,247	0,108	Hajdúböszörményi	-0,428	-0,501	-0,232
Bácsalmási	-1,113	-1,650	-1,391	Hajdúhadházi	-0,876	-0,829	-0,337
Bajai	-0,573	-0,631	-0,634	Hajdúszoboszlói	-0,206	-0,060	-0,005
Baktalórántházai	-1,073	-1,274	-0,616	Hatvani	-0,118	-0,175	-0,297
Balassagyarmati	-0,234	-0,390	-0,355	Hevesi	-1,434	-1,530	-1,145
Balatonalmádi	0,372	0,148	-0,048	Hévízi	0,205	-0,022	-0,370
Balatonföldvári	-0,380	-0,564	-0,720	Hódmezővásárhelyi	-0,304	-0,303	-0,357
Balatonfüredi	0,298	0,249	-0,008	Ibrány-Nagyhalászi	-0,834	-1,126	-0,604
Balmazújvárosi	-1,139	-1,157	-0,695	Jánoshalmi	-1,297	-1,532	-1,272
Barcsi	-1,011	-1,134	-0,837	Jászberényi	-0,437	-0,508	-0,495
Báttonyterenyi	-1,379	-1,353	-1,084	Kadarkúti	-0,706	-0,842	-0,527
Békéscsabai	0,230	-0,023	-0,188	Kalocsai	-0,657	-0,686	-0,728
Békési	-0,681	-0,965	-0,741	Kaposvári	-0,078	-0,343	-0,433
Bélapátfalvai	-1,104	-1,239	-1,040	Kapuvár-Beledi	-0,046	0,019	-0,057
Berettyóújfalui	-1,183	-1,222	-0,683	Karcagi	-0,723	-0,972	-0,858
Bicskei	0,484	0,617	0,587	Kazincbarcikai	-0,638	-0,520	-0,391
Bodrogközi	-2,255	-2,225	-1,383	Kecskeméti	0,225	0,246	0,316
Bonyhádi	-0,297	-0,289	-0,456	Keszthelyi	0,094	-0,084	-0,313
Budaörsi	1,662	1,535	1,124	Kisbéri	-0,051	0,193	0,350
Budapest	0,509	0,613	0,376	Kiskőrösi	-0,698	-0,770	-0,671
Ceglédi	-0,066	-0,158	-0,279	Kiskunfélegyházai	-0,335	-0,298	-0,329
Celldömölki	-0,138	-0,138	-0,253	Kiskunhalasi	-0,163	-0,348	-0,370
Csengeri	-1,691	-1,914	-1,012	Kiskunmajsai	-0,739	-0,757	-0,652
Csepregi	-0,007	0,000	-0,041	Kisteleki	-0,979	-0,962	-0,842
Csongrádi	-0,813	-0,940	-0,847	Kisvárdai	-0,509	-0,655	-0,120
Csornai	0,028	0,096	0,144	Komáromi	0,512	0,515	0,371
Csurgói	-1,071	-1,215	-0,810	Komló	-0,455	-0,411	-0,538
Dabasi	0,347	0,369	0,163	Körmendi	0,300	0,316	0,276
Debreceni	0,447	0,417	0,368	Kőszegi	0,368	0,291	0,221
Derecske-Létavértesi	-0,863	-0,990	-0,755	Kunszentmártoni	-1,106	-1,208	-1,047
Devecseri	-0,796	-0,966	-0,668	Kunszentmiklósi	-0,637	-0,705	-0,506
Dombóvári	-0,571	-0,644	-0,659	Lengyeltóti	-1,215	-1,050	-0,687
Dorogi	0,353	0,373	0,250	Lenti	-0,615	-0,477	-0,399
Dunakeszi	1,377	1,709	1,640	Letenyei	-0,916	-0,976	-0,548
Dunaújvárosi	0,371	0,572	0,302	Makói	-0,775	-0,895	-0,694
Edelényi	-1,928	-1,696	-1,200	Marcali	-0,833	-0,926	-0,710
Egri	0,383	0,314	0,027	Mátészalkai	-0,818	-1,038	-0,532
Encsi	-1,890	-1,777	-0,908	Mezőcsáti	-1,653	-1,348	-0,739
Enyingi	-0,639	-0,506	-0,330	Mezőkovácsházai	-1,486	-1,575	-1,141
Ercsi	0,502	0,554	0,394	Mezőkövesdi	-0,815	-0,741	-0,630
Érdi	1,473	1,297	1,055	Mezőtúri	-0,505	-0,806	-0,848
Esztergomi	0,361	0,456	0,057	Miskolci	-0,298	-0,280	-0,230
Fehérgyarmati	-1,483	-1,674	-0,893	Mohácsi	-0,458	-0,561	-0,558
Fonyódi	-0,383	-0,544	-0,756	Monori	0,639	0,711	0,677
Füzesabonyi	-0,835	-0,954	-0,842	Mórahalmi	-0,843	-0,721	-0,533
Gárdonyi	0,714	0,693	0,521	Móri	0,666	0,777	0,771
Gödöllői	0,973	0,943	0,803	Mosonmagyaróvári	0,555	0,613	0,608

(A táblázat folytatás a következő oldalon.)

				(Folytatás)			
Kistérségek	TDI 2003	TDI 2008	TDI 2012	Kistérségek	TDI 2003	TDI 2008	TDI 2012
Nagyatádi	-0,903	-0,962	-0,688	Szegedi	0,339	0,400	0,306
Nagykállói	-0,690	-0,730	-0,340	Szeghalomi	-0,812	-0,837	-0,441
Nagykanizsai	0,328	0,161	-0,003	Székesfehérvári	0,801	0,820	0,561
Nagykátai	0,235	0,057	-0,113	Szekszárdi	-0,017	-0,072	-0,158
Nyírbátori	-1,121	-1,110	-0,439	Szentendre	1,398	1,123	0,743
Nyíregyházai	0,512	0,515	0,419	Szentesi	-0,473	-0,605	-0,544
Orosházai	-0,469	-0,677	-0,701	Szentgotthárdi	0,072	-0,067	0,061
Oroszlányi	0,237	0,585	0,432	Szentlőrinci	-0,369	-0,129	-0,147
Ózdi	-1,418	-1,642	-1,311	Szerencsi	-1,451	-1,108	-0,872
Őrzsépetéri	-1,040	-1,079	-0,633	Szigetvári	-1,016	-0,836	-0,393
Pacsi	-0,605	-0,750	-0,501	Szikszói	-1,730	-1,651	-0,961
Paksi	0,299	0,343	0,491	Szobi	-0,160	-0,250	-0,330
Pannonhalmai	0,005	0,029	0,333	Szolnoki	0,150	0,126	-0,036
Pápai	-0,283	-0,386	-0,213	Szombathelyi	0,673	0,544	0,363
Pásztói	-0,585	-0,698	-0,789	Tabi	-0,928	-1,102	-0,888
Pécsi	0,242	0,255	0,062	Tamási	-1,054	-1,071	-0,894
Pécsváradi	-0,430	-0,257	-0,408	Tapolcai	-0,063	-0,200	-0,205
Pétersvárai	-1,412	-1,729	-1,669	Tatabányai	0,448	0,543	0,436
Pilisvörösvári	1,343	1,286	0,954	Tatai	0,469	0,588	0,399
Polgári	-0,970	-0,956	-0,596	Téti	-0,116	0,207	0,412
Püspökladányi	-1,006	-0,941	-0,580	Tiszafüredi	-1,178	-1,070	-0,676
Ráckevei	0,943	1,121	0,841	Tiszaújvárosi	0,471	0,386	0,331
Rétsági	0,031	-0,097	-0,162	Tiszavasvári	-1,012	-1,152	-0,893
Salgótarjáni	-0,916	-1,130	-1,042	Tokaji	-1,407	-1,244	-0,795
Sárbogárdi	-0,698	-0,527	-0,356	Törökszentmiklósi	-0,787	-0,921	-0,756
Sarkadi	-1,401	-1,643	-1,039	Váci	0,628	0,684	0,486
Sárospataki	-1,036	-0,886	-0,461	Várpalotai	0,157	0,035	0,079
Sárvári	0,284	0,267	0,219	Vásárosnaményi	-1,357	-1,567	-0,702
Sásdi	-1,271	-1,119	-0,866	Vasvári	-0,686	-0,552	-0,250
Sátoraljaújhelyi	-0,631	-0,824	-0,569	Veresegyházi	1,760	1,507	1,145
Sellyei	-1,762	-1,484	-0,795	Veszprémi	0,759	0,774	0,625
Siklósi	-0,695	-0,723	-0,638	Záhonyi	-0,613	-0,963	-0,428
Siófoki	0,140	0,048	-0,106	Zalaegerszegi	0,540	0,411	0,252
Sopron-Fertődi	0,491	0,471	0,325	Zalakarosi	-1,121	-1,398	-1,218
Sümegi	-0,458	-0,353	-0,183	Zalaszentgróti	-0,576	-0,683	-0,698
Szarvasi	-0,717	-0,852	-0,733	Zirci	-0,079	0,065	0,216
Szécsényi	-1,167	-1,403	-1,105				

Nyolctényezős TDI-értékek

Megyék	TDI 2003	TDI 2008	TDI 2012
Budapest	1,380	1,400	1,102
Pest	0,453	0,460	0,252
Fejér	0,209	0,326	0,077
Komárom-Esztergom	0,411	0,385	0,189
Veszprém	−0,086	−0,173	−0,212
Győr-Moson-Sopron	0,552	0,469	0,749
Vas	0,183	0,044	0,207
Zala	−0,021	−0,104	−0,342
Baranya	−0,343	−0,355	−0,522
Somogy	−0,566	−0,677	−0,777
Tolna	−0,385	−0,344	−0,425
Borsod-Abaúj-Zemplén	−0,903	−0,843	−0,851
Heves	−0,516	−0,548	−0,685
Nógrád	−0,941	−1,069	−1,151
Hajdú-Bihar	−0,418	−0,448	−0,419
Jász-Nagykun-Szolnok	−0,690	−0,674	−0,646
Szabolcs-Szatmár-Bereg	−0,735	−0,800	−0,688
Bács-Kiskun	−0,505	−0,535	−0,488
Békés	−0,744	−0,843	−0,799
Csongrád	−0,283	−0,227	−0,313